

A Csemegi-kódex versebe szedett szankcióinak továbbélése

A magyarországi jogi kultúrának olyan, a régmúltból származó konkrét, jelentős értékei vannak a sok-sok között, mint például a Csemegi-kódex.² A tudományfejlődés-elmélet tisztázta minden emberi tudás paradigmatis elöfeltételezettségét, és kizárólag csak ebből kiindulva valós értelmezhetőségét. Tisztelettel emlékezünk a 140 éve létrehozott első magyar büntető törvénykönyvre és megalkotójára, a létrejövételében közreműködőkre.

A jogi normának mint állami magatartásszabálynak fogalmi eleme a jogkövetkezmény, amely lehet pozitív vagy negatív joghatás. Utóbbi a szankció, a társadalmi viszonyok alakulásába való lényegi beavatkozás, a társadalmi szempontból atipikus, jogszerűtlen helyzetek állami kényszerrel rendezése. A szankciók a kilátásba helyezett állami magatartások és e magatartások következményeinek objektívációja, amelyek érvényesülhetnek anélkül is, hogy a jogi normák jogviszonyban realizálódnak. A szankció realizálódása, azaz alkalmazása egyben megerősíti az elvont szankció preventív erejét. Az eredmény realizálódhat anélkül is, hogy az állami kikényszerítés bármilyen szerephez jutna (például önkéntes kártérítés, megkövetés).

A szankcionálás fejlődéstörténetét elemezve azt láthatjuk, hogy kialakult a diszpozíciós magatartás és a szankciós következmény közötti arányosság. Egy adott jogágba tartozó magatartáshoz a legkülönbözőbb jogágakban találhatjuk meg a szankciót. A különféle jogágakba kerülés a szankciós magatartás jellegétől függ. A büntetőjog elsősorban represszív szankciókat tartalmaz, a polgári jog pedig reparatívakat, a közigazgatásban mindkettővel találkozunk. A jogalkotást értékérvényesítésre a jogpolitika orientálja, közvetíti a jogalkotás és a jogalkalmazás felé a társadalmi elvárásokat; egyúttal jelzi azt is, hogy mi az, ami jogilag kivitelezhető, és mi az, ami nem.

Az igazságszolgáltatás reformja hosszabb előkészítés után az 1878. évi V. törvény-cikket, az első magyar büntető törvénykönyvet eredményezte, amelyet a szakirodalom – kodifikátora után – Csemegi-kódexként tart számon.

A 140 éve létrehozott első magyar büntetőtörvény diadalra juttatta a mai büntetőjogban is élő eszméket, magasztos vezérlölveket, mint a törvény előtti egyenlőség, az emberi igazság és a humanizmus. Ez a nagy alkotás a magyar büntetőjog-tudomány, a büntetőjogi fejlődés szempontjából is világító fákllya.

A parlamenti többség nem hagyta, hogy büntető törvénykönyv nélkül maradjon az ország.

¹ Igazgató, Országos Kriminológiai Intézet.

² 1878. évi V. törvénycikk: a magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekről és vétségekről.

A Csemegi-kódex több tekintetben is jelentősen eltért az 1843. évi javaslatától, az osztrák, német, francia, belga és olasz javaslatokat vette figyelembe a polgári igazságosság elvét követő szemléletével, és azért a reformkor eredményeire is építkezett.

A klasszikus büntetőjogi iskola irányzatának tanítását alapul véve a fő súlyt a büntetőjogi fogalmak, intézmények szabatos meghatározására helyezi. A jogászai fogalomalkotás szempontjából egyike a 19. század legjobban megfogalmazott európai törvénykönyveinek. Tudományos és gyakorlati értéket jelentett az általa készített indokolás, amelyben a jogösszehasonlítás módszerét felhasználva nemcsak az egyes rendelkezések magyarázatát adja meg, hanem a büntetőjog általános elveit és tanait is. Eredménye, de inkább ihletője is lett a tudományos büntetőjogi gondolkodásnak. Hat új büntetőjogi tankönyv és egy háromkötetes kommentár jelent meg már a század végére, jelentős művek, értekezések egész sora látott napvilágot.

Csemegi elméletének sajátossága, hogy megalapozza és magyarázza a büntetési rendszert, annak céljait, a büntetés kiszabásának elveit. Kijelöli a büntetőjog határait azáltal, hogy a büntetés aljáról és céljáról vallott felfogásból következtet vissza a büntetendő cselekmények körére, annak szükséges határait. A büntetési elméletét *A büntetőjog alapelvei* címen építette be az első magyar büntető törvénykönyv miniszteri indokolásának szövegébe, amelyben lényegében Szalai, Szemere, Eötvös és a többiek polgáriigazság-elméletét igyekezett érvényesíteni.

A kódex a büntetőjogi repressziót tekintette fő feladatának, a bűnelkövetők pszichikus sajátosságait szem elől tévesztve. „A kor követelményeinek megfelelően jól beilleszkedett a 19. század második felének korszerű, a burzsoá törvényességre, jogegyenlőségre és a büntetések humanizációjára alapozott nagy európai törvénykönyvek sorába.”³

A kódex – megalkotásakor – a klasszikus büntetőjogi irányzat kiválóan megfogalmazott, de mindenképpen elkésett terméke, amely nehezen tudott vagy képtelen volt megbirkózni a 20. század bűnözési és jogalkalmazási problémáival. Kriminálpolitikai változtatást jelentett az 1908. évi büntetőnovella a feltételes elítélés bevezetéséről, illetve a fiatalkorúakra vonatkozó büntetőjogi rendelkezésekről, a 1913. évi törvény a fiatalkorúak bíróságának felállításáról és a dologházi őrizet bevezetéséről, az 1928. évi büntetőnovella a szigorított dologház bevezetéséről. Mindezek eredményeként a büntetőjogrendszer elvi egysége megbomlott, a klasszikus alapelveken nyugvó törvény rendelkezéseit áttörte a személyi veszélyességre és a társadalmi védekezésre alapított biztonsági intézkedések rendszere.

Döntő változást hozott a Csemegi-kódex a szabadságvesztés szerkezetében.

Nem született a büntetés-végrehajtásra sajátos külön törvény, a büntetési rendszerről szóló fejezet tartalmazta a szabadságvesztés-büntetésre és annak végrehajtására vonatkozó legfontosabb rendelkezéseket. A részletszabályok kidolgozását az igazságügyi miniszter rendeleti hatáskörébe utalta. Az akkor már Európában elfogadott fokozatos rendszert vezette be a magánrendszer helyett. A szabadságvesztés több nemét (fegyház, börtön, államfogház, fogház és elzárás) állapította meg, a büntetés-végrehajtást a fokozatos börtönrendszerre alapította, ami több intézmény – magánzárkás intézetek, börtön, közvetítő- és javítóintézetek – létesítését tette szükségessé.

Az új törvénykönyv életbe léptetésével (1880. évi XXXVII. törvény) egy időben a 2106/1880. I. M. E. számú rendelet és ennek mellékletei (fegyházban, börtönben,

³ HORVÁTH 1979, 200–201.

fogházban tartás stb.) részletesen szabályozták a büntetés-végrehajtást. Jelentős börtön-építési program vette kezdetét. A meglévő fegyintézetek mellé a század végére felépült a szegedi börtön (1881), a soproni fegyház (1884), a Budapesti Országos Gyűjtőfogház (1896) és több megyei törvényszéki fogház. A közvetítői intézetek (Kisharta, Lipótvár, Vác, Nagyenyed, Márianosztra) az ír fokozatos rendszernek megfelelően épültek ki.

A századfordulóra Magyarországon 9 országos büntetőintézet, 65 törvényszéki és 313 járásbírósi fogház működött. Az elítéltek átlagos létszáma 13 ezer fő körül alakult, férőhely mintegy 17 ezer elítélt részére volt biztosítva. Ezt a hálózatot olyan speciális intézmények egészítették ki, mint az Igazságügyi Országos Megfigyelő- és Elmeógyógyító Intézet, az Országos Rabkórház, az Országos Börtönügyi Múzeum, a Bűnügyi-embertani Laboratórium, a Börtönügyi Tauffer Könyvtár. 1880 és 1896 között csaknem kétmillió forintot költöttek új börtönök építésére.

A századforduló idején hazánkban nemcsak az elmélet részéről merültek fel kifogások, de gyakorlati szakemberek is bíralták a Csemegi-kódexet, és javaslatokat tettek a büntetési rendszer módosítására. A korabeli tudományos felfogás a bűncselekmények elkövetőit egymástól eltérő csoportokba sorolta, és ezeknek eltérő jogkövetkezmény-rendszert javasolt bevezetni, vagyis a tettesközpontú büntetőjogi irányzat felfogása került mindinkább előtérbe.

Csemeginek felrótták, hogy mellőzte az 1843-as javaslatokat, és az 1871-es német Btk.-t tartotta legfőbb mintául.

Finkey Ferenc így értékelte viszont a börtönügyi vonatkozásait: „[Az] 1878-i Btk.-nk aggály nélkül magáévá tette az állami börtönök és fogházak építését és ezzel némi elégtételt szolgáltatott a 43-as javaslatok készítőinek, akiknek annyi más életrevaló eszméjét nem vette fel. Az állami börtönök felállítását ugyan már a szomorú emlékü abszolutizmus elkezdte az 50-es években. Az ekkor kijelölt és hevenyészetten felszerelt intézeteket vette át 67-ben az új alkotmányos kormány, és különösen 1896 óta fokozatosan rendbe hozta, és modern intézetekké fejlesztette azokat, és azóta több, egészen új és teljesen korszerű intézetekkel szaporította. Úgyhogy örömmel állapíthatjuk meg, hogy a 43. évi javaslatoknak börtönügyi része, ha nem lett is törvényi, s ha az abban foglalt »magányrendszert« nem vette is át 1878-i Btk.-nk, de az alapelv: a raboknak emberies kezelése és rendszeres, hasznos foglalkoztatása valóban testet öltött.”⁴

Az 1843–44-es országgyűlésen a halálbüntetés és az esküdtszék kérdése akadt meg, a börtönügyi kódex életbe léptét pedig a kancellária szűkmarkúsága tolta félre.

Amíg 1843-ban a javaslat a halálbüntetést kihagyta a büntetőjogi szankciók közül, az 1878. évi V. törvénycikk nem. Kétségtelen, hogy a halálbüntetés kihagyása a büntetési eszközök sorából óriási horderejű újítás lett volna, amellyel a magyar jog megelőzte volna a legtöbb európai és sok más államot 1990-ig ebben a mindmáig – mondhatjuk – a közvéleményt foglalkoztató, megosztó kérdésben. Beccaria 1764-ben írt indítványa pár évtized alatt sokakat meghódított Európában. II. József (kalapos) királyunk 1787. évi Btk.-jából hagyta ki a halálbüntetést. A 19. század második felében számos európai állam követésre méltónak találta. Így eltörölték 1870-ben Hollandiában, 1889-ben Olaszországban, 1902-ben Norvégiában, több svájci kantonban, a 20. században pedig 1921-ben Svédországban, 1930-ban Dániában, majd az Európa Tanács és az Európai Unió többi tagországában stb.

⁴ FINKEY 1942, 46.

A két világháború megkeményítette az emberek lelkét, a fasiszmus és a szocializmusnak nevezett, személyi kultuszon alapuló diktatúrák politikai leszámolásra is használták a halálbüntetést. Háborúk idején, amikor olyan olcsó az emberi élet, s amikor az emberek ezrei vállalják önként a hősi halált, nem időszerű a gyilkosok életének kímélése felett vitatkozni. Beccaria maga is lehetetlennek vélte ilyen időszakban a nem fenntartását. A békés korszakban viszont feléled Beccaria és Deák Ferenc felfogása.

Az 1878. évi V. tc. tudvalevőleg fenntartotta a halálbüntetést, de a miniszteri indokolás kifejezi, hogy a javaslatot betervező kormány „a fokozatos abolitio álláspontján” van, vagyis átmenetileg még a két legsúlyosabb büntetést meghagyta a halálbüntetést, de „reméli, hogy hosszabb késedelem nélkül el fog következni az a nap, melyen a társadalom minden veszélye nélkül eltűnhetik ez a kivételes és borzalmas középkori büntetés törvénykönyveinkből”.

A Csemegi-kódex halálbüntetéssel két bűncselekményt szankcionált; az előre kitervelt emberölést és a király elleni gyilkosságot. A végrehajtásra akkor kerülhetett sor, ha az elítélt nem kapott kegyelmet.

A jogászok, joghallgatók között olyan népszerűsége tett szert a Csemegi-kódex, hogy versebe foglalták, így a témát érintő büntetéseket is.

A vers szerzőjének személyét illetően megoszlottak a vélemények. Az is elterjedt, hogy maga Csemegi Károly szedte versebe a művet a kódex népszerűsítése, elfogadtatása érdekében. Az egyébként szinte sértődötten zárkózott kodifikátor írói képessége, nagy műveltsége nem volt vitatott. Voltak, akik a szerző, azaz Doktor Deodatus⁵ költői álnév alatt Löw Tivadar ügyvédet vélték.⁶

Előadásom szokatlan címe arra hívja fel a figyelmet – hiszen nemigen ismerni olyan kódexet, amelyet a maga teljességében versebe foglaltak volna –, hogy aki ezt a művet megalkotta, az irodalmat és a büntetőjogot olyan mélységében tudta ötvözni, amely még napjaink jogfelfogásában is megállja a helyét.

Az alábbiakban azért idézek belőle, mert egy szakmai-tudományos konferencián ez a szokatlan mód, forma talán nagyobb odafigyelést vonz. Így például a büntetésekről következőképpen szól a kódex-költemény:

21. szakasz:

*„A halálbüntetés zárt helyen megy végbe,
Hóhérok kötelet használnak e végre.”*

22. szakasz:

*„A fegyházbüntetés – életfogytig tart,
Ha a bíró időt, szabni nem akart;
Szabhat legfőlebb – tizenöt évet,
Minimum kettőt – (ha meg nem tévedt).”*

23. szakasz:

*„Az államfogházat – van fokozni tér,
Mennyi tizenöt év – s egy nap közé fér.”*

⁵ DEODATUS 1884.

⁶ NÁNÁSI 2001, 83.

24. szakasz:

*„A börtön legkisebb – mértéke hat hónap,
Tíz év a maximum, mit belőle rónak.”*

25. szakasz:

*„Fogházból legfőlebb öt esztendőöt kap,
A minimum itt is egy rövidke nap.”*

26. szakasz

*„Pénzbüntetés egytől-négyezerre megyen,
Akár önállóan, akár mellékesen.”*

27. szakasz

*„A bírságpénzeket nem az állam kapja,
Segítettük velük elbocsátott rabja.”
„Javítóintézet (42. §) leszen felállítva
És fenntartására a pénzek fordítva.”*

A Csemegi-kódex módosításai folytán később következett a dologház, a szigorított dologház, illetve a biztonsági intézkedés. A gyakorlat azonban e hétféle szabadságelvonnással járó, naggyobbrészt papíron lévő szankciótól eltért. Kétféle szabadságvesztés történt; a fegyházi és a fogházi. A börtönre ítélték túlnyomó része – miután az egész országban csak két, úgynevezett börtön maradt a két világháború között – fegyházban vagy fogházban töltötte ki büntetését. Az államfogházra és elzárásra, vagy dologházra ítélték is fogházba kerültek, a szigorított dologházba utaltak pedig a soproni fegyház külön szárnyában végezték kényszermunkájukat.

Az 1938. évi XVI. törvénycikk már szinte eltüntette az államfogházat, amikor a politikai bűncselekmények tekintetében azt rendelte, hogy a Btk. értelmében öt évnél magasabb államfogházzal sújtott büntetése fegyházban, az ennél alacsonyabb pedig börtönben szabandó ki. A gyakorlatban tehát csak kétféleképpen volt foganatosítható a szabadságvesztés a 43-as javaslatához hasonlóan: szigorúbb vagy enyhébb alakban.

A Csemegi-kódex legfeljebb 15 évi tartamban engedte meg a fegyház kiszabását, még bűnhalmazat vagy visszaesés esetében is, míg a 43-as javaslat 24 évi maximumot állapított meg a határozott idejű szabadságvesztésre nézve. Az olasz Btk. az említett két minősített esetben 30 évre engedte felemelni a felső határt.

Sajnos a gyakorlati élet sok példát nyújtott arra, hogy a 15 évi maximum nem elég hosszú – szövegezte Finkey Ferenc is.⁷

A Csemegi-kódex a 43-as javaslattal szemben az életfogytig tartó fegyházra ítélttel kapcsolatban túlzott enyheséget vezetett be. Sokszor csak tíz évet kellett letölteniük a fegyházban, ha jól viselkedett – ha volt esze, hogy úgy viselkedjék –, a tíz év kitöltése után közvetítő intézetbe lehetett helyezni, ahonnan ötévi jó magaviselet után a feltételes szabadság véglegessé vált. A korabeli bírói gyakorlat több szomorú esettel igazolta, hogy ez nem felelt meg a társadalom oltalmának. Az elmélet arra a megállapításra jutott, hogy „akit a bíróság

⁷ FINKEY 1942, 22.

életfogytiglani fegyházra méltónak ítélt, azzal szemben kevés remény van a megjavulásra és a társadalmi reszocializálásra”⁸.

Az 1940. évi XVIII. törvénycikk úgy módosította a Csemegi-kódexet, hogy „a halál-büntetésre ítéltet, ha a halálbüntetést kegyelem útján szabadságvesztés-büntetésre változtatták át, nem lehet feltételes szabadságra bocsátani”. (Talán ez lehetett a TÉSZ elődje?)

Mai szemmel is figyelemre méltó jogkörrel rendelkeztek az úgynevezett felügyelőbizottságok.

A felügyelőbizottság tagjai: elnök (törvényszéki elnök vagy helyettese), ügyész (királyi ügyész vagy helyettese), ügyelő (igazgató vagy felügyelő), lelkész s a tanító, kettőt pedig „választanak a municipiumok” (A törvényhatóság közigazgatási bizottsága) – tartalmazza a vers 43-as szakasza.

44. szakasz

*„Ki legalább 3 évből két harmadot töltött,
S szorgalommal javulással – szilárd reményt keltett:
Azok aztán közvetítő intézetbe szállnak,
Hol velük, – bár munkakényszer – már enyhébben bánnak.”*

45. szakasz

*„Életfogytig tartó fegyházra ítéltet,
Oda jutnak, tíz év fegyházat, ha éltek.”*

46. szakasz

*„Közvetítői intézetbe – szállításnak módja,
Ahogy Pauler rendeli – avagy az utódja.”*

47. szakasz

*„Ki az intézetben – fegyelmileg vétett,
Visszaküldik oda, ahonnan kilépett.”*

48. szakasz

*„Ki az intézetben – magát jól viselte,
Szabadon bocsátják, de csak feltétellel;
Bizottság, ha kéri, ügyét fölterjeszti,
Minister, ha lehet, szabadon ereszti.”*

49. szakasz

*„Feltételes szabadságra külföldi nem tér,
S kilencz olyan visszaeső, ki – versembe nem fér.”
(A 333., 334. 350., 355., 370., 379., 422., 423., 424. §-okban meghatározott büntettek
vagy vétségek eseteiben.)*

⁸ FINKEY 1942, 23.

50. szakasz

*„Feltételes szabadságon – a rendőrszabályt tartsa,
Hely, viselet, életmódját – ahhoz képest szabja,
Mert ha e szabályok ellen – sértve őket vétett,
A minster megvonhatja – szabadságon létet.”*

51. szakasz

*„Feltételest sürgős bajban – letartóztathatják,
A minsternek kell, hogy – rögtön tudtul adják.”*

52. szakasz

*„Míg a sok új – becsukóhely – épületét várjuk,
Addig még a – bűnösöket – praxis szerint zárjuk.
Feltételes szabadságnak így is helyet adunk,
Szép ideáljaink felé lassanként haladunk.”*

A büntetés kiszabás kérdésében a Csemegi-kódex korlátokat szabott a bírói enyhítés korlátlanságának. Megadta a bírónak a rendkívüli enyhítés jogát is (92. szakasz), de ennek a szabályozásánál félúton megállt. Megengedi, hogy a bíró nagyszámú vagy igen nyomtérkos enyhítő körülmény esetében egy fokkal lejjebb léphessen a büntetési nemek skáláján. Ami azt jelentette, hogy ha valamely cselekmény a Csemegi-kódexben fegyházzal volt sújtva, akkor a bíró rendkívül enyhítő körülmények mellett sem mehetett lejjebb hathavi börtönnél, még ha igazságos megítélése szerint 1-2 havi vagy heti fogház lett volna is a megfelelő büntetés.

Az első büntető törvénykönyv a szabadságvesztés fokozataira, ezek főbb tartalmára és végrehajtási módjára is iránymutatást adott a differenciálás és a fokozatosság elveire figyelemmel (fegyház, államfogház, börtön, fogház), amelyeket a 28–42. szakasz versbe foglalása így juttatott kifejezésre:

*„Fegyencet országos-fegyházakba küldik,
Ott őket a kijelölt-munkálatra küldik.
Fegyencz-ruhát adnak rá, – magánosan zárják,
De csak éjjel, nappal őt – enyhítések várják.
Három vagy több évnek a legelső évét,
Kevesebb fegyháznak csak egy harmad részét,
Nappal is magányban tölti el a rab,
Társival oktatást s friss levegőt kap.
Friss levegő nem sok, alig méltó szóra,
Doktor ha nem toldja: naponként egy óra.
Fegyencz magányosan nem fog elzáratni,
Hogyha veszélyesen fogna reá hatni.
Büntetési idő első felén túl,
Magánelzáráshoz csak fegyelem nyúl.
Életfogytig tartó fegyházra íteltet
Magán-zárkába csukni – (bár él hosszú éltet), –*

*Megkezdés utáni – első tíz év alatt,
Aztán csak fegyelmi – büntetésül szabad.*

*Fegyenczeknél jobb dolguk – van államfogyoknak,
Kényszert, ha nem dolgoznak, rájuk még sem hoznak;
Dívat szerint öltözhetnek,
Tetszés szerint étkezhetnek.
Börtönnél szelídebb bánásmódot kapnak,
Szabadon töltik két óráját a napnak.
Az államfogyoknak – (törvény így ígéri) –,
Külön fogház épül, (ki lesz, ki megéli?).*

*Kerületi börtön – börtönt ott kell állni,
Törvényszéki fogház – fogja supplálni,
Börtönfalak között szabadság is lesz:
Szabad választással ki-ki munkát tesz,
Válogathat az ott hasznos – munkanemek közül;
Fegyenczeknél a börtönzött – enyhébb sorsnak örül.
Törvényünk humánus voltát
Börtönben se tagadd,
Két óráját minden napnak
Künn töltened szabad.*

*Törvényszéki vagy járási fogház ha épülend,
Fogházbüntetésre ítélt abban ülend.
Fogházba magán zárkában
Csak azt zárják el,
A kinek ottan egy évnél
Tovább lakni kell;
De a tartásra nézve legyen gondja,
mint a harminczadik – paragrafus mondja.
Élelem, rend, fegyelem – enyhébb mint a börtönben.
A munkától az ítélet felmentést is adhat,
Engedheti hogy a fogoly más kosztot hozathat.
Húsz évnél nem idősebb – fogházra ítéltet,
Bíró javulással – cellára ítéltet;
Magán-zárka hat hó – ennél több nem lehet.
(Ez is szelídségről tanúságot tehet).”*

A nem szabadságvesztéssel járó büntetésekre nézve (pénzbüntetés, hivatalvesztés, elkobzás) pedig az 53–64. szakasz a következőket tartalmazza:

*„Pénzbüntetést egyenként külön kell kimérni,
Kitenni hogy – átváltoztatván – hány napot fog érni;
Mert ha a pénz behajthatatlan, átváltoztatandó?*

*Egy forinttól tíz forintig – egy nap számítandó.
De az ily cserénél – hat hónap a határ,
Mellékbüntetésül – nem több – három hónap vár.
Ki tizenöt évre és többre van ítélve,
Annál pénzbüntetés nem leszen cserélve.
Hagyatékából-behajtani csak akkor lehet,
Ha ítélet életében jogerejű lett.*

*Hivatalvesztés és politikai jogok gyakorlatának ideiglenes felfüggesztése,
(E hosszú sor poësisom igaz csüggesztése),
Pedig ilyenekkel lesz akkor büntetve,
Mikor a törvényben ki van az tüntetve.
De ha csak hat hóig nem szabad szellőzni,
Bírónak el szabad azokat mellőzni.*

- 1. A hivatalvesztésre ítélt veszté hivatalát
Nyug- vagy kegydíját, valamint ilyenekre igényét;*
- 2. Közjegyző, ügyvéd nem lesz, se tanár, se tanító;*
- 3. Nem visz gyámságot sem gondnokságot azontúl;*
- 4. Rend- és díszjelei, nyilvános címei vesznek;*
- 5. S mindezeket nem lesz képes megkapni időig.*

Kit politikai szép jogtól függeszt fel ítélet:

- 1. Nem lesz képviselő,*
- 2. esküdt,*
- 3. s választani nem fog.*

*Hogy mennyi időre – függesztenek fel,
Azt a bölcs bíróság – határozza el:
Vétség esetében – egy s három év között,
Három évtől tízig – a büntette között,
S ezek kiállását majd csak akkor kezded,
Többi büntetésed ha már kiszenvetted.*

*Ha idő eltelt kapsz hivatalt – jót,
(Persze csak ha szerzesz nagy proteciót)
Szülőt gyermek fölött ha – szabadlábon van,
Nem gátolja törvényünk – a gyámságában.*

*Míg szabadság-büntetés valakit leköt,
Nem viselhet hivatalt (szakasz ötvenöt)
Akár mondja az ítélet,
Akár eo ipso így lett.
Némely állásoktól, hol kell extra ész
Szintén megfoszthat a »különös rész«.*

*Tárgy, a melyet büntett s vétség létrehozott,
Valamint a bűnszer, legyen elkobozott.
Elkobozzák a nyomtatványt, képet, iratot,
Melyek által bűncselekmény létre hozatott,
Hogyha azok a szerzőnek, nyomdásznak, vagy annak,
Ki árul, terjeszt, kiállít, birtokában vannak.
Nyomtatvány fogalmát mondja e szakasz (63. §)
A ki ezt nem tudja, bárgyú vagy vak az.
Külföldit e törvénybeli büntetésen felül,
Ítéltetjük: ne maradjon az országon belül.”*

A bírói dorgálás nem került be a Csemegi-kódex büntetési rendszerébe.

A Különös Részben kívánatosnak tartották volna jó néhányan az 1843. évi javaslatból több fogalom átvételét (például a gyilkosság fogalmát, a szándékos emberölés minősített eseteit, a verekedést stb.).

Az anyagi jogot magában foglaló Btk.-nak annyi fontos alapvető kérdést kell felölelnie és szabályoznia, hogy ha a börtönügy részletes szabályozását is odavették volna, oly óriási jogszabálytömeg került volna egy törvénykönyvbe, amely, ahogy írták: „Felette megnehezítené a kódex kezelését.” Már a 43-as javaslat készítői is egy külön börtönügyi kódex alkotásának gondolatával foglalkoztak. Ennek az annyira fontos és szükséges harmadik büntetőjogi kódexnek a megalkotásával – sajnos – sokáig adós maradt a magyar törvényhozás.

Mind a tudomány, mind a gyakorlati élet büntetőjogi szakemberei rájöttek arra, hogy ha az anyagi jogi büntető törvénykönyv (Btk.) és az eljárásjogi büntető perrendtartás (Bp.) sikerét biztosítani akarják, ahhoz elengedhetetlen követelmény a szabadságvesztés-büntetések végrehajtásáról külön rendszerezett törvénykönyv által gondoskodni. A 43-as börtönügyi kódexjavaslat is igazolta már a külön büntetés-végrehajtási törvény alkotásának szükségességét.

1870-ben Irányi Dániel javaslatára indult egy kodifikálás, Horváth Boldizsár igazságügyi miniszter Kelemen Mórt bízta meg a javaslat kidolgozásával, amely elkészült. Az új Btk. napirendre kerülése folytán a törvényhozók viszont ebben vélték a börtönügyi kérdéseket megoldani. A Csemegi-kódex azonban csak a szabadságvesztések nemét és végrehajtási rendszerüket állapította meg legfőbb vonalaiban, a végrehajtás részleteit a törvényhozók elégnék vélték miniszteri rendeletek útján szabályozni. Ezek meg is jelentek, majd 60–70 év alatt el is avultak. A visszaesés okát abban jelölték meg, hogy ezek a büntetés-végrehajtási rendeletek nem gondoskodnak a szabadságra bocsátottak utógondozásáról, a társadalomba való visszavezetésükről.

A Csemegi-kódex elkészültének idején, a 19. század 70-es éveiben az akkor uralkodó jogállam eszméjéből magától értetődően fakadó követelmény volt, hogy a börtönök építése és korszerű színvonalon fenntartása a jogrend öréke, az államnak a feladata. Mily bölcsességgel jegyezte meg Csemegi Károly: „Azt a pénzt, melyet az állam a büntető igazság ügyére [...] költ, azt önmaga biztosítására költi, – azt [...] a céljai világos tudatával bíró társadalom nem tekinti másnak, mint önnön érdekében tett – nélkülözhetetlen szükséges beruházásnak.”⁹

⁹ Csemegi Károly elnöki zárszavát idézi BALOGH 1888, 110.

A leghaladottabb európai államokban a szabadságvesztés-büntetések rendszere csak a 19. század első felében tudott kifejlődni, ennek igazi oka az volt, hogy a kormányférfiak mindig visszariadtak a nagy költségektől, amibe a börtönépületek létesítése-fenntartása és a rabok élelmezése került. Anglia és Észak-Amerika volt az a két állam, ahol a legkorábban sikerült meggyőzni a közvéleményt az erre fordított költségek megtérüléséről, amelyet a megjavult és kenyérkereső munkára kiképzett elítéltek nagy száma jelent.

Érdekes találkozása az angol és a magyar jogfejlődésnek, hogy az állami börtönök építésének gondolatát egyszerre jeleníti meg egy angol és egy magyar nemes lelkű emberbarát apostolkodása. John Howard a 18. század 70-es éveiben bírta rá az angol parlamentet egészséges börtönépületek építésére, nálunk pedig gróf Széchényi Ferenc ajánlotta fel 1770-ben szemczy kastélyát és megfelelő telket egy „országos fenyítőház” létesítésére. Így született meg hazánkban 1772-ben az első, hosszú évtizedekig egyetlen, országos, úgynevezett állami börtön. Csak sajnálni lehet, hogy fia, István nem vitte tovább atyja börtönügyi apostolkodását, viszont ő a „legnagyobb magyar” lett.

Mit ér a nyomozás során vagy a tárgyalás által esetleg kiváltott „morenoi pszichodráma”, ha az elítélt nem részesül társadalmi szempontból további pozitív ráhatásban a büntetés végrehajtása alatt, ha nem kap segítséget szabadulása után a társadalomba beilleszkedéshez? Már akkor is gondolkodtak ezen a ma is élő problémán.

„Hiába az anyagi-jog tudományos művelése, a büntetésről volt teóriák kidolgozása és hirdetése, a kiszabás elveinek kidolgozása, ha minden elképzelések elbuknak a diszfunkcionális végrehajtáson” – fogalmazta meg már a 19. század első felében Deák Ferenc, tiszti ügyész tapasztalatait rögzítve.¹⁰ Egyetértettek ezzel már 140 évvel ezelőtt is.

Mindig időszerű és megalapozott tudományos törekvést tükröz, hogy a büntetőeljárás megindulásától az utógondozás megszűnéséig tartó folyamatot mint egységes egészet vizsgáljuk.

Az egyes szankciók tartalma a jogkorlátozás. A legsúlyosabb jogkorlátozással napjainkban kétségtelenül a szabadságvesztés jár, amely tanulmányok és empirikus kutatások középpontjában állt, áll. Ez azonban nem jelentheti azt, hogy a többi, szintén jogfosztással, jogkorlátozással járó szankcióval ne foglalkozzunk. Minden nemzetközi dokumentumban szorgalmazták az alkalmazásukat. Már az első magyar Btk. is részletesen foglalkozott velük.

A meghozott és az elviselt ítélet által tartalmazott szankciók közötti különbség létező, a világon az egyes államok beépítik az elítélt esetleges magatartás-változásának hatásait is a tartamot és a szigor befolyásoló tényezők közé. A feltételes szabadságra bocsátás intézménye a 19. században és ma is a magatartást kedvezően befolyásoló hatású.

A büntetési rendszer átalakítását érintő több új jogintézmény pontos tartalma csak a végrehajtásukat befolyásoló rendelkezésekkel együttesen volt – és ma is így – értelmezhető.

A büntetés szükséges rossz, de nem szükséges, hogy csak rossz legyen általános jelentőségét, szerepét tekintve.

Az elítéltre kiszabott büntetéssel egyidejűleg számos olyan tényező bír befolyással, amely hatást gyakorolhat viselkedésének és tudatának megváltozására. Ilyen tényezők

¹⁰ Deák Ferenc az 1840. évi országgyűlés után megyéje (Zala vármegye) gyűlésén többek között ezt is előadta; 1841-ben a *Pesti Hírlap* is megörökítette. Lásd erről Vókó 1996, 5.; Vókó 1999, 13.

elsősorban a külső környezet, feltételek és hatások, amelyek az ember erkölcsi nézeteivel, értelmi, érzelmi és akarati tulajdonságaival összhangban hatnak, és amelyek az elítélt viselkedését pozitív vagy negatív értelemben befolyásolják.

Az újabb bűnelkövetésnek lehetnek olyan biológiai, szociálpszichológiai vagy környezeti okai, amelyek közömbösítik, elrontják a büntetés esetleges pozitív hatását.

Balogh Jenő a 19. század végén nem győzte elégszer hangsúlyozni, hogy a börtön igazságszolgáltatási és büntetőpolitikai kérdés, mert „a szabadságvesztés büntetés, ha nem kellően hajtatik végre, alig más, mint gonosztevők iskolája” – írta 1888-ban megjelent művében.¹¹ Igazat adott Livingstone-nak, hogy a szabadságvesztés-büntetések végrehajtására rendelt intézetek szerkezetétől és igazgatásától függ az egész büntető rendszer sikere.

Tagadhatatlan, hogy a „büntetés”, a „büntetés-végrehajtás” és a „biztonság” egymástól elválaszthatatlan.

Egyetlen büntetőjogi szankció, büntetés-végrehajtási jogi intézmény sem nélkülözheti a humanizációt, hogy az van az emberért, és nem fordítva.

A Btk. jogkövetkezmény-rendszerét – mint alapvetően a modern büntetőkönyveket, így a magyar Btk.-t is – a relatíve meghatározott rendszerbe tartozónak tekintjük, amelyben a büntetés megállapításának jogosultsága megoszlik a jogalkotó, illetve a jogalkalmazók között, azonban kivételes jelleggel a bírónak lehetősége van mind az alsó, mind a felső határ átlépésére.

Amennyiben a feltételek fennállnak, az erőszakos, többszörös visszaesővel szemben a konkrét ügyben eljáró bírónak a büntetés kiszabása körében nincs mérlegelési lehetősége, az életfogytig tartó szabadságvesztés kiszabása törvényi kötelezettség. Az erőszakos, többszörös visszaesést megalapozó bűncselekmény büntetési tételének felső határa a kétszeresére emelkedik, így ha a 20 évet meghaladná, vagy a bűncselekmény életfogytig tartó szabadságvesztéssel is büntethető, azt kell kiszabni [Btk. 90. § (2) bek. – abszolút meghatározott].

Az életfogytig tartó szabadságvesztés és a bűnisméltlésre vonatkozó szigorú, a bíróság által következetesen alkalmazott rendelkezések visszatartó erejének is köszönhetően tehát tovább folytatódott a 2015 óta tapasztalt csökkenés, 2015-ben 39, 2016-ban 34, 2017-ben 21, 2018-ban 16 vádlottat ítéltek életfogytig tartó szabadságvesztésre a bíróság. Jelentősen csökkent azon vádlottak aránya és száma, akiket a bíróság határozott tartamú szabadságvesztés-büntetéssel sújtott (2015-ben 26 439, 2016-ban 25 363, 2017-ben 22 942, 2018-ban 20 449 fő volt). A határozott tartamú szabadságvesztés-büntetések körében arányát tekintve megmaradt a kétharmados többség a felfüggesztett szabadságvesztésekre nézve, de a 2017. évre megállapítható volt, hogy némileg nőtt a végrehajtandó szabadságvesztések aránya (36,4%, ezen belül a felfüggesztett szabadságvesztések aránya 63,5% volt). Az összes visszaeső aránya mintegy 54,6%-ot tesz ki közülük. Szabadságvesztésnél 3,6 év az átlag. Az egyes fokozatokba sorolt, szabadságvesztésre ítélték aránya évek óta nagyjából: 60% a börtönben, 30% körüli a fegyházban és 10% alatti a fogházban végrehajtandó. Nagy számban változtatják meg a közérdekű munkát, sajnos az önkormányzatok nem működtek közre és működnek együtt a végrehajtásában. Sok esetben nincs munkahely, nem szívesen foglalkoztatnak a munkáltatók elítélteket. Hiába írja le a törvény, nincs eszköz a kikényszerítésére. 2014-től csökkenő tendenciát mutat a közérdekű munkára ítélték száma: 2014-ben 15 032, 2015-ben 12 940, 2016-ban 12 526, 2017-ben 10 926, 2018-ban 9358 fő volt. Amelyik

¹¹ BALOGH 1888, 7.

büntetésnek a végrehajtási feltételeit nem biztosítják, annak a büntetésnek a kiszabását a bíróságok érthetően nem alkalmazzák, illetve kisebb számban szabják ki. A végre nem hajtott ítélet a bíróság, az igazságszolgáltatás tekintélye ellen hat.

Az új szankciók közül kiemelhető még az elzárásbüntetés gyakoribb alkalmazása, 2016-ban is jelentősen, csaknem 60%-kal növekedett, 1500 ilyen büntetés volt. Tovább emelkedett az elzárásbüntetések száma 2017-ben, amikor már 1826 esetben szabta ki a bíróság. Ezt a Btk. által bevezetett, viszonylag rövid (maximum 3 hónap időtartamú) végrehajtandó szabadság elvonásával járó büntetést a bíróság egyre gyakrabban alkalmazza, így a büntetési rendszer szerves részévé vált.

A szabadságvesztés-büntetés minősége kedvezően változott azzal, hogy nagyobb a foglalkoztatás mértéke, tehát nemcsak a munkában, hanem az egyéb tevékenységek tekintetében is. A feltételes szabadságra bocsátásnál az új szabályozás ellenére nem látszik változás a gyakorlatban, árnyalatnyit talán nőtt a mértéke. Az enyhébb végrehajtási szabályok alkalmazása változó számban fordul elő. Az enyhébb fokozatba helyezések száma csökkent, az elítéltek nem motiváltak ebben, hiszen az enyhébb fokozathoz nem kötődik a korábbi feltételes szabadság intézménye. A reintegrációs program megvalósítása közép-pontjában a munkáltatást látom. A munka méltóságát védelmezni kell ezen a helyen is.

A büntetésnek létezik egy utóélete is, és ez nemcsak átmeneti, sőt, bizony elég tartós lehet. A börtönből – esetleg hosszú elszigeteltség, deszocializáció után – ténylegesen visszakerülni a társadalomba beilleszkedési terv, külső támogatás, az igazságügyi hatóságok ellenőrzése és a külvilág nehézségeivel való megküzdéshez elégséges források nélkül a szabadulás hatékonysága ellen ható tényező. A pártfogó és patronázsegyletek segítették a 19. században az elítélteket, a szabadulás után hazánkban az első ilyen komoly szervezet az 1873-ban alakult Budapesti Rabsegélyző Egylet volt. Tehát megelőztük időben az 1878-as stockholmi börtönügyi kongresszuson felvetett kérdést, a rabgyámolítást.

Legyen szó akár a bűnisméltés veszélyének mérsékléséről, akár az elítélt társadalomba való visszailleszkedésének biztosításáról, számos vizsgálat és kutatás azt bizonyította, hogy a megfelelő környezeti és támogatási rendszer nélkül ez a két célkitűzés nehezen érhető el. Balogh Jenő 1887-ben a Magyar Jogászegyletben tartott előadását követően az elnöklő Csemegi Károly mély bölcsességgel jegyezte meg, ahogy fent idéztük: „Azt a pénzt, melyet az állam a büntető igazság ügyére [...] költ, azt a pénzt önmaga biztosítására költi, azt a céljai világos tudatával bíró társadalom nem tekinti másnak, mint önös érdekében tett – nélkülözhetetlen, szükséges beruházásnak.”¹²

Felhasznált irodalom

- BALOGH Jenő (1888): Börtönügyi viszonyaink reformjához. *Magyar Jogászegyleti Értekezések*, 39. kötet. Budapest, Franklin Nyomda.
- DOCTOR DEODATUS (1884): *A magyar büntetőtörvénykönyv versekbe szedve*. Pécs, Pécsi Szikra Nyomda – Eggenberger-féle Könyvkereskedés.
- FINKEY Ferenc (1942): *Az 1843-i Büntető javaslatok 100 év távlatából*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.

¹² Csemegi Károly elnöki zárszavát idézi BALOGH 1888, 110.

HORVÁTH Tibor (1979): Az első magyar büntetőkódex 100 év távlatából. *Jogtudományi Közlöny*, 34. évf. 4. sz. 193–201.

NÁNÁSI László (2001): A Csemegi-kódex versben. *Ügyészek Lapja*, 8. évf. 3. sz. 83–89.

VÓKÓ György (1996): *Büntetés-végrehajtási jog*. Egyetemi jegyzet. Pécs, Janus Pannonius Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar.

VÓKÓ György (1999): *A magyar büntetés-végrehajtási jog*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó.